

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधकर्ता
उपेन्द्र सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

शोधनिर्देशक
प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधकर्ता
उपेन्द्र सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री उपेन्द्र सुवेदीले नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

मिति २०६४/३ / २१

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र श्री उपेन्द्र सुवेदीले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन शीर्षकको यस शोधपत्रलाई मूल्याङ्कन गरी स्वीकार गरिएको छ ।

प्रा. मोहनराज शर्मा
बाह्य निरीक्षक

प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम
शोधनिर्देशक

प्रा. घनश्याम उपाध्याय
विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । व्याकरणका विभिन्न पक्षमध्ये क्रियाको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । क्रियाअन्तर्गत प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन गर्ने प्रयास यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

सर्वप्रथम शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सुरुवात शोधलाई निश्चित डोरेटोमा बढाउन निर्देशन दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमसमक्ष हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । शोध एउटा रहस्यमूलक र अष्टचारो कार्य हो । सामग्रीहरू खोज्दै जाँदा नयाँ-नयाँ कुराहरू थाहा लाग्दा यो कार्य रोचक पनि हुन्छ । मलाई भाषाविज्ञानको अध्ययनमा प्रवृत्त गराउनेमा गुरु रामुप्रसाद सुवेदीको प्रमुख स्थान रहेको छ । उहाँले स्नातक तहमा नै शोधपत्र लेखनमा उत्प्रेरणा र निर्देशन दिनुभएको थियो ।

शोध तयारीका क्रममा आ-आफ्नो स्थानबाट सहयोग पुर्याउनुहुने विभागाध्यक्ष प्रा. घनश्याम उपाध्याय, प्रा. डा. ब्रतराज आचार्य, आवश्यक सल्लाह सुझावका साथै सामग्री सङ्कलनलगायतका कार्यमा सहायता प्रदान गर्नुहुने उप-प्रा. गोविन्दप्रसाद शर्मा र सहायक प्रा. भीमनारायण रेग्मी धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । साथै प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुर्याउने गुरुवर्गप्रति आभार प्रकट गर्दछु । सामग्री उपलब्ध गर्न सहयोग पुर्याउने केन्द्रीय पुस्तकालय, त्रि. वि. तथा भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग पुस्तकालयका कर्मचारीहरू तथा विविध पक्षमा सहयोग पुर्याउने महेश तिवारीलगायतका नेपाली केन्द्रीय विभागका कर्मचारीसमक्ष धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

शोधलेखनमा विभिन्न पक्षबाट सहयोग पुर्याउने साथीहरू खिमानन्द पोखरेल, कृष्ण पौडेल, श्रीधर घिमिरे, नवराज पाण्डे, दीपक ढकाल, दाजु कृष्णराज पौडेल, भाइ विष्णुप्रसाद सुवेदी तथा भान्जा विष्णुप्रसाद पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र टङ्कणमा कम्प्युटर उपलब्ध गराई सहयोग पुर्याउने दाजु चन्द्रकान्त सुवेदीलाई पनि यस सन्दर्भमा सम्झन चाहन्छु ।

हालसम्म मेरो अध्ययनमा चिन्तित रही आफ्ना दुःखहरू परै राखी सहयोग र प्रोत्साहन प्रदान गरी मलाई यस अवस्थासम्म पुर्याउनुहुने बुबा रामप्रसाद सुवेदी र आमा राधा सुवेदीप्रति म आजीवन ऋणी रहन्छु ।

अन्तमा यस शोधपत्रलाई समुचित मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागमार्फत त्रिभुवन विश्वविद्यालय परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधकर्ता
उपेन्द्र सुवेदी
स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

विषयसूची

स्वीकृति पत्र
निर्देशकको मन्तव्य
कृतज्ञता ज्ञापन
विषयसूची
संक्षेपीकृत सूची

अध्याय – एक

१. शोधपत्रको परिचय	१
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३. शोधसमस्या	१
१.४. शोधकार्यका उद्देश्यहरू	२
१.५ पूर्वकार्य समीक्षा	२
१.६. शोधकार्यको औचित्य	२
१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन	२
१.८. शोधविधि	३
१.९. शोधपत्रको रूपरेखा	३

अध्याय – दुई

२. सर्वेक्षण	४
२.१ परम्परागत अध्ययन	४
२.१.१ ए ग्रामर अफ द नेपाली ल्याङ्गवेज	४
२.१.२. नेपाली ग्रामर एण्ड इङ्लिस नेपाली, नेपाली इङ्लिस भोकाबुलरी	५
२.१.३ चन्द्रिका: गोरखाभाषा व्याकरण	५
२.१.४. मध्यचन्द्रिका	९
२.१.५. नेपाली व्याकरण	९
२.१.६. बृहद् नेपाली व्याकरण	१०

२.१.७. अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन	१२
२.१.८. माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना	१३
२.२. भाषावैज्ञानिक अध्ययन	१३
२.२.१. क्लज प्याटर्न इन नेपाली	१३
२.२.२. शब्दरचना र वर्णविन्यास	१४
२.२.३. समसामयिक नेपाली व्याकरण	१५
२.२.४. फिलमोरको कारक व्याकरण र नेपाली कारकहरू	१७
२.२.५. नेपाली वाक्य व्याकरण	१८
२.२.६. आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना	२०
२.३. शोधग्रन्थ	२१
२.३.१. अ फरमेसनल एप्रोच टु द सिम्यान्टिक स्ट्रक्चर अफ नेपाल	२१
२.३.२. नेपालीमा पदावली व्यवस्था	२२
२.३.३. कम्प्लेक्स प्रेडिकेट्स् इन नेपाली	२३
२.३.४. नेपाली र मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना तुलनात्मक अध्ययन	२४
२.४. पत्रपत्रिका	२९
२.४.१. नेपाली भाषामा प्रेरणार्थक क्रिया र नामधातु	२९
२.४.२. खस अपभ्रंशका प्रेरणार्थक क्रियाको उत्पत्ति	३०
२.४.३. प्रेरणार्थक प्रक्रिया	३१
२.५. निष्कर्ष	३४

अध्याय – तीन

३. प्रेरणार्थक क्रिया, सूचक र अर्थ	३५
३.१. परिचय	३५
३.२. प्रेरणार्थक क्रियाका प्रकार	३६
३.२.१. भाषिक माध्यमका आधारमा	३६
३.२.१.१. रूपतात्विक प्रेरणार्थक	३७
३.२.१.२. शब्दतात्विक प्रेरणार्थक क्रिया	३८
३.२.२. अर्थका आधारमा	३९
३.२.२.१. प्रथम प्रेरणार्थक	३९

३.२.२.२. द्वितीय प्रेरणार्थक	३९
३.३ प्रेरणार्थक सूचक	४०
३.४. प्रेरणार्थक सूचक र अर्थको सम्बन्ध	४३
३.४.१. प्रेरणार्थक सूचक र प्रसङ्गार्थ	४३
३.४.२ प्रेरणार्थक सूचक र सहचर्यात्मक अर्थ	४४
३.५. निष्कर्ष	४५

अध्याय – चार

४. प्रेरणार्थक क्रिया र वाक्य	४६
४.१. उत्पादक अर्थविज्ञानको दृष्टिकोणअनुसार	४६
४.१.१. उत्पादक अर्थविज्ञानको दृष्टिकोण	४६
४.१.१.१. विधेय उत्थापन नियम	४७
४.१.१.२. शाब्दीकरण नियम	४७
४.१.२. प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचना	४८
४.१.२.१. आन्तरिक परिवर्तनबाट बन्ने प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना	४९
४.१.२.२. सर्ग पद्धतिबाट बन्ने प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना	५१
४.१.२.३. शाब्दिक प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना	५६
४.१.३ प्रेरणार्थक वाक्य र अर्थ	५८
४.१.३.१ क्रियाविशेषणको प्रयोग	५८
४.१.३.२. आत्मवाचीकरण	६१
४.१.३.३. सार्वनामीकरण	६३
४.१.३.४. 'त्यसै गर्' द्वारा प्रेरणार्थक वाक्यको प्रतिस्थापन	६५
४.१.३.५. एक घटना प्रेरणार्थक र दुई घटना प्रेरणार्थक	६६
४.२. रूपान्तरण व्याकरणको दृष्टिकोणअनुसार	६८
४.२.१. रूपान्तरण व्याकरणको दृष्टिकोण	६८
४.२.२. प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचना	६९
४.२.२.१. शब्दसमूहन	६९
४.२.२.१.१. सामान्य क्रियाको प्रेरणार्थक रूपान्तरण	७०
४.२.२.१.२. मिश्रित क्रियाको प्रेरणार्थक रूपान्तरण	७२

४.२.२.१.३. मिलित क्रियाको प्रेरणार्थक रूपान्तरण	७२
४.२.२.१.४. रूपान्तरण नभई स्वतः प्रेरणार्थक बन्ने क्रिया	७५
४.२.२.२. कोटिगत नियम	७५
४.२.२.३. थिटा भूमिका	७६
४.२.२.३.१. आन्तरिक परिवर्तनबाट बन्ने प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना	७७
४.२.२.३.२. सर्ग लागी रूपान्तरित भएका प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना	७९
४.२.२.३.३. स्वतः प्रेरणार्थक हुने क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना	८७
४.३. निष्कर्ष	८७

अध्याय – पाँच

५. प्रेरणार्थकता र अन्य व्याकरणिक कोटिसँगको सम्बन्ध	८९
५.१. प्रेरणार्थक वाक्य र काल	८९
५.२. प्रेरणार्थक वाक्य र भाव	९२
५.३. प्रेरणार्थक वाक्य र वाच्य	९५
५.४. निष्कर्ष	१००

अध्याय – छ

६. उपसंहार	१०१
६.१. सारांश	१०१
६.२. निष्कर्ष	१०३

परिशिष्ट

(क) सन्दर्भग्रन्थसूची	I
(अ) पुस्तकसूची	I
(आ) पत्रपत्रिकासूची	IV
(ख) पारिभाषिक शब्दावली	V
(ग) क्रियासूची	IX
(अ) रूपतात्विक प्रक्रियाबाट प्रेरणार्थक बनेका क्रियाहरू	IX
(आ) रूपतात्विक प्रेरणार्थक नहुने क्रियाहरू	XXI

संक्षेपीकृत सूची

अप्रेक्रि	अप्रेरणार्थक क्रिया
क्रिप	क्रियापदावली
क्रि. वि.	क्रियाविशेषण
त्रि. वि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.	दोस्रो
नाप	नामपदावली
पप	परसर्गपदावली
पा. वि. के.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
पृ.	पृष्ठ
प्रा. डा.	प्राध्यापक डाक्टर
प्रेक्रि.	प्रेरणार्थक क्रिया
मुक्रि	मुख्य क्रिया
वा.	वाक्य
वि. सं.	विक्रम संवत्
व्यअव्य	व्यञ्जन अ व्यञ्जन
व्यइव्य	व्यञ्जन इ व्यञ्जन
व्यउव्य	व्यञ्जन उ व्यञ्जन
सं.	संवत्
संस्क.	संस्करण
सक्रि	सहायक क्रिया
सम्पा.	सम्पादक